

Այս է եւ ու ձայնաւորաց խնամք յենարաններն՝
յ եւ է, թերեւս զանոնք երկարելու կը ծառայ-
էին։ Այս հաւանականութեան վրայ աւելի կըը-
նայինք պնդել՝ եթէ նշոն նեցուկները բառա-
մէջքին ալ հանդիպէին։ Սակայն այս երեւոյթն
յայտնապէս չի նշմարուիր երբեք՝ գոնէ ձայ-
նաւորէն ետեւ։ Սեպագրութեանց մէջ ընդ հան-
րապէս անորոշութիւն կը տիրէ ձայնաւորաց եր-
կարութեան ու սղութեան նկատմամբ, որ կրնայ
նաեւ փորագրիչներուն անուշագրութենէն կամ
տգիտութենէն ծագած ըլլալ։

Կարեւորագոյն սեպերուն վրայ առանձին
գրելէն ետեւ, ասոնց ամբողջ պատկերին ալ հոս
կը գնենք։

Չայնականք։

𐎠𐎶 = 𐎶𐎶 է, 𐎠𐎶 =

Բաղայանք։

Կոկորդակոնք 𐎶𐎵 եւ 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Գրմականք 𐎶𐎵 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Առաւմտականք 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Յորմականք 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Ռեզականք 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Կեն-նայականք 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

𐎶𐎶 𐎶𐎶

Յնականք 𐎶𐎶 = (քմ.) 𐎶𐎶 = (առն.) 𐎶𐎶 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Յնականք 𐎶𐎶 𐎶𐎶

Ասոնցմէ զատ կան քանի մը համառօտա-
գրութիւնք. 𐎶𐎶 քմ., 𐎶𐎶 քմ. եւ 𐎶𐎶 կամ 𐎶𐎶
քմ., նշնակէս 𐎶𐎶 ձեռով սեպ մըն ալ, որ միայն
𐎶𐎶 𐎶𐎶 բառին մէջ կ'երեւայ՝ արդի նշանակու-
թեամբ։ Նշոն բառն Օփիբրթ ընկած կը կար-
դայ, իսկ Շփիկել նաեւ։ Աւերպպէս շեղ սեպ
մըն ալ կայ 𐎶 (բառազատ) որ բառ բառէ զատելու
կը գործածուի, եւ որչափ կ'երեւայ իւրաքանչիւր
բառի սկիզբ կը գրուէր նախապէս։

(Հարեւանիք։)

Հ. Ս. 8.

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

**ԳՈՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԼՐԱԳՐԱԹԵԱՆ
Ի ՍՎԱՐՈՆԵ ՄԻՆԵՐԻ ՄԵՐ ԺՈՒՐՆԱԼԸ**

Բ. ՇՐՋԱՆ

1840-էն ՄԻՆԵՐԻ 1860։

(Հարեւանիք։)

15. Կ Ր Ա Վ Ա Ն Ս

Շարժականք, Գիտիւ, 1846—1848։

Խոյն. Յ. Կարանեանց և Ս. Պատկանեանց։

Գյ. Կովկաս յարգի։

«Հայոց նոր գրականութեան, լրագրու-
թեան, մասւոր շարժման, քաղաքական զարգաց-
ման «խնդիրաւոր», անկասկած Ցանկանաւորի
հայերէն է պատկանում։ Կրտսեր էին, որ առաջին
անգամ հիմնեցին լրագիրներ ու ամսագիրներ,
հրատարակեցին գրքեր ու գրքիկներ, սկսեցին
խօսել հայերի քաղաքական գրութեան վրայ՝ մի
խօսքով առաջին զարկը տուին հայոց մասու-
ր շարժմանը, որի հակահարուածը (contre-coup)
ղգացուեցաւ եւ ուսումնասիրող հայերի մէջ՝, եւ
իրոք մինչեւ զարուս կենն Ռուսահայոց ու-
սումնական հայերէն գրող եւ գասագրող պի-
տային միայն Արեւմտեք կը հայթայթէր։ Գրելով
կէս դարէ ի վեր Ռուսաց հեռ՝ Ռուսիոյ հայեր եւս
սկսան ուսումնական կենար. եւ զխաւորաբար ի
Գերմանիա ուսումն ատած երիտասարդք գրա-
կանութիւնը ձեռք առած՝ քիչ ժամանակի մէջ
կրցան Արեւմտեք դիմաց՝ Արեւելից նոր հայ գրա-
կանութիւն մը կանգնել։

Այս նոր գրականութեան ներկայացուցիչ-
ներէն միոյն՝ լրագրութեան հիմնադիրն ալ Ա-

Յարց, Հայոց Մասու- Ռուսահայոց եւ Կե-
տիւ Կե. Մասու- Ռուսահայոց եւ Կե-
տիւ մը օրեր։ (Օգոստոս 1846) լրագրութեան սկզբնա-
հայկական շարժմանը։ Թիֆլիս, Մարտիտեանի պատրաստում,
1878, էջ 17։ — Այս տարին վրայ տեղեկութիւն յառած՝
կը յայտնենք մեր խորին շնորհակալութիւնն այն մեղի առ-
նաճիկ հեռաց, որ իւր գրասենին հանած՝ ուղղած է իւր
լրագրութեանն այն երկարութիւնն, որ անմահութե-
ք մէջ Այս աշխատանքներէն, որոշեալ մասնակցաւ գա-
տաւորականութիւն է հայ լրագրութեան, մեղի համար
չառ յարգի է, թէեւ մասնաւոր իմաստով գրուած լրագր-
չեղանակ 135 էջ մէջ խառն կը զննարարական Ռուսահայոց
լրագրութեան ի սկզբանէ միջին իւր ժամանակին ի մէջ
այլոց՝ ընդարձակ կը խօսի Կովկաս, Հիւսիս-արեւելի վրայ ըստ
գրականութեան, մասնաւոր վրայ, Միւլի վրայ ու արեւելի
ի նպատակ, եւ Միւլի ու Միւլի մէջ եղած բանականները
մանրամասն կը նկատէ։ Ինչն հեղինակն իւր պա զործող
մէջ ուղղած է անպատ. եւ անկողնական երեսաւ. լրագր ըն-
թերցողը կը տեսնէ՝ որ իրաւ, նաեւ կենս. խօսքերով կը
յարձակի ինչպէս աճեալն, նոյնպէս ի մասնաւորի Միւլի
եւ Միւլի վրայ, եւ լրագրացն լրագրած կ'երեւայ Հիւսի-
ս-արեւելի լուսն։ Մեր ըստինքն սակի կը համարենք Յարցի
ընթերցողք՝ եթէ Գր. Նիկողոսեանի Յիւսիս-արեւելի
առօր ըստին ալ լրագրութեան իմաստը։

բեմադրեան եկաւ: Յակոբ Վարժապետ Կարենեանց, Կարենցի գաղթականն ի Յփղիս¹, իրեն օգնական առնելով զԳ. Պատմականն փորձեց առաջին անգամ Ռուսահայոց մէջ լրագրութիւն հաստատել: Այն ժամանակ, ինչպէս ցայսօր, կը հրատարակուէր «Կոզկաս» (КАВКАЗ) ռուս կիսապաշտօնական լրագիրն: Կարենեանց այս առաջին սկզբնաւորութիւնն պատշաճ տեսաւ. օրինել թանգամետութեամբ նոյն լրագրոյ, նոյն անուամբ կոչվիսալ լրագիր տալու Եւ Քառօթիքով անուանելով իւր շարաքանութիւնն: Ասով բնականապէս իւր բովանդակութեան մեծագոյն մասը կը կազմէին այն ամէն լրերն, զոր կու տար ռուս «Կոզկաս»:

Կովկաս առաջին թիւն ելաւ 1846 ին Յունուարի 12ին²: Դիրքն էր սովորական քաղաքական լրագրաց նման երկու ծածագիր թուղթ. «Կիրը մեծկակ, տարեկան գինն էր 7 մանեդ (գրեթէ 120 զբ.)» եւ շարաքան մի անգամ կը սպուէր: Ինչո՞ւն հրապար էր, որուն մէջ բաւական յաջող ձեռք ու վարժ գրիչ մը կ'երեւար. նոր յարմարեցած բաւերուած մեծ մասը լեզուագէտ մարդու մտադրութեամբ եւ անոր ժակաւ շինուած կրեանք համարիլ: Բայց կը գործածէր նաեւ Եւրոպացոց եւ Ռուսաց այնպիսի գիտնորական եւ քաղաքական բաւերը, որոնց հայերեանն ինք գրեւ չէր գիտեր կամ չէր կրցեր ճշդիւ յարմարցնել³: . . . Իր պատմական ոճը ծանր, հանգարտ ու շափաւոր կ'երեւար: Իսկ պարունակած նիւթն էր գլխաւորաբար Ռուսաստանի գէպքերն ու կարգադրութիւնները, կայսեր հրամանները գովեստով, դրսի տերութեանց գործողութիւններն այնպիսի որչափ որ Ռուսիայի լրագիրները կը պատմեն, բայց չափաւոր աղէկ կարգաւորութեամբ ու շարունակեալ ընթացքով: Աս կողմանէ կրեանք ըսել որ Ռուսաստանի լրագիրներուն կը նմանէր, իսկ իրեն յառուէ եղանակն աս էր որ ան կողմերու Հայոց ընդունած պատիւները, մասնաւոր գէպքերն ու

հանգիստները կը գնէր, եւ պարագաներուն թիւլ առածին շափ կը ջանար որ ազգայնութեան սերը պահելու գործակից ըլլայ: . . . Ա՛րքը յիշուած նիւթերէն զատ ունէր նաեւ տեղ տեղ բնական սիրական ու պատմական կտորներ, մէպքեր, ու տանաւորներն ու առեւտրական լրեր⁴:

Կովկաս իբրեւ անգլանիկ լրագիր Ռուսահայոց, աւելի զժողարին բրից մէջ քան պարունան հայ լրագիրը, եւ միանգամայն չկարենալով ու նենալ այն ընդհանուր ծանօթութիւնն ազգին եւ ազգային իրաց վրայ, չէր կրնար բնականապէս կատարեալ ըլլալ ամէն կողմանէ եւ յատկապէս ազգային լրագրի մը նկարագրելու ու որին ունենալ: Ազգային կարեւոր յօդուածներ, թղթ-թակցութիւններ պակսելով կը շատանար ազգային լոկ լրեր տալով, եւ ուրիշ յօդուածներն ու պատմութիւնները թարգմանելով: Եւ որչափ ալ ուղեն սազատեալ գրաբարտեսացք ունէր իւր գրաբար լեզուն, մեղք կը կարծենք թէ այն աստեւ յարմար կրնային ստանլ գրաբարն իբրեւ լրագրի լեզու, ինչոր որ ռուսահայ ժողովրդէն ընթերցող չկար՝ այլ միայն ուսումնական դասերէ, եւ անխարհաբար առ Ռուսահայոց դեռ կը սպասէր Արեւմտեաներու եւ Ղազարեաններու գրաւորի ելելու եւ գլխաւորաբար հրապարակագրական լեզու ըլլալու համար: Եւ սակայն աշխարհաբար ալ ի սպաս մերժուած չէր Կովկասէն ելերէն:

Այսպէս շարունակեցաւ Կովկաս մինչեւ 1848 Սեպտ., երբ ծախուց մուտքէն առաւելութիւնը⁵, եւ աւելի ժամանակին եւրոպական յեղափոխութեանց ծագմամբ գրքնութեան խտութիւնը փակեցին ասպարէզն Կովկասու առջեւ: Սակայն Կովկաս Ռուսահայոց մէջ լրագրութեան գաղափարը ծնաւ եւ սերը փակեց, այնպէս որ իւր մահուանէ երկու տարի ետքը Արաբոյ մը բարձրացաւ Կովկասու տեղ իբր շարունակութիւն:

16. ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ուսումնական, Կոստ. Պոլսի, 1846—1852: Խոյն. Յ. Չախմաշեանց, եւ այլք: Տպ. Հայաստան լրագիր:

Տեսանք որ Կոստանդնուպոլսի, կենդրոն արեւմտեան հայ գաղափարներուն, ունեցաւ իւր սեպհական լրագիրներն: (Լոյս էին Արաբոյ Բեյ-Կոնստանդնուպոլսի, Յայրաբոյն) տակայն ամէն ալ սակաւակեց, ամէն ալ լքեի եւ անկեղծապէս Միւս

¹ Եւրոպոյ, 1850, էջ 139:

² Հայաստան, 1850, թ. 45:

³ Սար ինանցն ու աստատմանութեան պարտական էր Նիւմանի մեղադրաց Մայր Յոյսը, ապ. ի Յփղիս 1868: Նոյնպէս Բաղդադ-Իսթան Գաբուր-Իսթան Մուհթի խոսքնայայտ պարագային ի վէճեաւ. ընդ երկուց մեղադրաց ի Յփղիս, 1858:

⁴ Բաւական չիւթութիւնն էր տիրէ Կովկասու հրատարակման տարին ծանցողաց մէջ Յարոյ, ապ. էջ 18, Ա. Երկրեան, Յոյն, 1879, թ. 9, էջ 45, եւ Հայկական Միջին-Երկրեան, ի բաւել Կովկաս, կը ըսեն 1847: Ուրիշն է Եւրոպայի, 1850, թ. 35, ինչպէս մեղք ալ դրած ենք: Հմուտ. Արեւելոյ Արաբոյն, 1846 Մարտ 8, թ. 254, եւ 266, 267 եւ այլն թուեցրի:

⁵ Ոչ այնչափ հայերէն բաւերը չկանէ կամ յարմարընէ չկանէալ եւ պատմական, որչափ որով սկզբուց մը, որ այսօր այնչափ յառաջացած է ամեն ժամ, որ Բիւթանական պիտի ունենանք Հայաստանու առաջադրութիւններ:

կողմանէ թէ եւ Աբշ-լան, Բաղ-լիզն, Հայրեւ-
տէրն գլխաւորաբար կոստանդնուպոլսոյ համար
էին, ըսյց տեղական քաղաքական եւ ազգային
լինելն էին կրնար ժամանակին տալ: Կը զգար
կոստանդնուպոլսոյ հայ գաղթականութիւնն
սեղհական թերթի մ'անհրաժեշտ կարեւորու-
թիւնն. սակայն Յովհաննէս Չամուռնեանցի
ձիգն այս կարտուութիւնը լեցընելու՝ քաղաքա-
կան իշխանութեան կողմանէ դժուարութեանց
կը հանդիպէր: Վերջապէս որոշեց Հայոց Պա-
տրիարքարանն որ Սահակաթի կոստանդնուպոլսոյ
սնուն լրագիր մը հրատարակուի եւ յաջորդե-
ցաւ թղթութիւն առնուլ: Առաջին թիւն, որ
1846ին Յուլիսի 1ին հրատարակեցաւ, նոր ա-
ռնումը՝ Հայաստան, Լեւոնի բազմաթիւ, աղայն,
բանասիրտ եւ առեւտրային կողմեցաւ:

Հայաստանի դիրքն էր մեծագոր միածալ
թերթ մը՝ երկու թուղթ, եռօրեան, թուղթն ու
տպագրութիւնը լաւ, իսկ տարեկանն՝ 100 դր.:
Կը հրատարակուէր ամէն շաբաթ: Խմբագիր
գրուեցան Պատուէր - Յովհաննէս - Պրուսացի -
Տէր կարապետեան - Չամուռնեանց - Տէրոյնց, ու-
րուն լեզուագիտութիւնն եւ բազմահմուտ գրա-
գիտութիւնը ծանօթ էր, եւ Մկրտիչ Աղաթոն:
Հայաստան քաղաքական լրաց կողմանէ չէր
այնչեղի հարուստ եւ ստուգապատու, մանաւ-
անց եւրոպական տերութեանց մասին իւր ա-
ռուելութիւնն էր տեղական քաղաքական եւ
ազգային լրերն, ազգային Պատրիարքարանի կար-
գադրութիւններն եւ այլն ընդարձակ ու ճիշդ
հրատարակել: Բաց սակէ՝ նաեւ գաւառական
թղթականութիւնը առեւի կրեւելային Հայաստանի
մէջ, քանիւր ժամանակին ուրիշ լրագրաց: Գիտ-
նական եւ բանասիրական հաստատման, ազգային
հնութեանց վրայ տեղեկութիւններ, հայ ձե-
ռագրաց ցանկեր եւ այլ նշնակալի կարեւոր նիւ-
թեր կրնայ գտնել հետաքրքիր մը: Եւ որով-
հետեւ նոյն ժամանակը բողոքականք սկսած էին
Հայոց ժող մուտ գտնել, կրօնասէրն Չամուռ-
նեանց այլեւայլ հաստատմաներով կը կուտէր ա-
նոց դէմ: Եւ այս վիճամաս նաեւ Հայաստանի
“Վեցամեայ կրօնական յաւելում”¹ կը հանէր:
Հայաստանի լեզուն պարզ եւ անգլար աշ-
խարհարար է, ինչպէս սովոր էր ընդհանրապէս
գրել Չամուռնեանց, սակայն գրաբար ոտանաւ-
որներ ալ կրնային Հայաստանի մէջ տեղ գտնել:
Հայաստանի ազգային կարեւոր նիւթերն
են հետեւեալք:

Ազգային աւանդուքի Թարգմ. Հայաստան, 1846,
Թ. 2.
Ողբական բանաստեղծութեան վրայ, 1846, 6:
Աղբյւրան գերգաղափարն ազգաբանութիւնը,
1846, 14:
Ազգային պատմութիւն մասնական (Մխիթար
Աբրահայ Բառապետ վրայ նամակ մը), 1846, 21:
Ազգային մասնագրութիւն, 1847, 38, 84:
Տեղեկութիւն ի վերայ Ռուսիոյ եւ Վաղարշապէ
հայաբնակ քաղաքան, 1847, 41:
Տեղեկութիւն ի վերայ Անի եւ կարս քաղաքաց,
1847, 41, 44:
Վիճակագրութիւն Անի քաղաքն, 1847, 43:
Վիճակագրութիւն Ինկիւրիւթի, 1847, 46:
Վիճակագր. Չմուռնիոյ վիճակացն, 1847, 48:
Արտաշէնի հուրթիւնները, 1847, 49 (տես նաեւ
53, աւր կ'ազգային ստույթիւնը):
Վիճակագր. քաղաքն Թարգմանի, 1847, 8-61:
Քանի մը ձեռագրաց վրայ տեղեկութիւն, 1847,
18-66, 27-80, 1848, 49-102, 50-130, 2-107:
Ընտանեկան կեանքն, 1847, 17-20:
Դուռնագրութիւն Չամուռնեանց, 1847, 17-20:
1847, 25-78, 26-79:
Ազգային սովորութիւն, կրկններ, 1848, 43-96:
Հին ազգային սովորութիւն մօտեցումներ, 1848,
49-102, 1851, 13-65:
Յուսկի ձեռագրաց Նըղարց Ինքնակրօնի ի
Տփլիս, 1848, 6-111, 7-112, 15-120:
Հնութիւնը Անի, 1848, 18-123, 22-127,
37-142, 41-146, 42-147, 44-149, 46-151, 1849,
6-163, 10-167, 14-171, 15-172, 16-173, 174,
175, 179:
Ողբեր հայ մեծ յԱբրահայեան, 1849, 33-
138, 34-139:
Ազգային հնութիւն, 1850, 23:
Բայապարութիւն ծանկապի յիշատակարանի Հա-
ւաստի վրայ, 1851, 50:
Հին Յիշատակարան (ձեռագրաց), 1851, 51,
3-55, 5-57, 8-60, 22-74, 34-36, 41-98, 1852,
46-98, 48-100, 49-101:
Անարհագրութիւն Կրկններ, 1851, 12-64:
Քեանար յուն Հայոց Պատմութիւն, 1851,
17-69, 20-72, 31-83, 32-84, 45-97:
Անարհագրական (Հայաստանի վրայ), 1851, 18-
70, 20-72, 26-78, 37-89, 40-92, 44-96:
Պիտուական սեպագիր, 1851, 13-83:
Հայկական դրամագրութիւն, 1851, 33-86:
Հնութիւնը Հայաստանի եւ Վրաց աշխարհին,
1851, 39-91:
Չնութիւնը բառից Պ. Պրոշար Սերաստեան,
1852, 47-99:

Մինչեւ 1849 տարւոյ սկիզբն Հայաստան
անընդհատ շարունակուելէն ետեւ Թ. Չամուռ-
նեանց հրատարակեալ խմբագրութիւնէն՝ տեսնե-
լով դրամական վնասներն՝ “Ազգային Գրագրո-
ւթիւնը . . . զՀայաստան իւր պաշտպանութեան
նկրքի առնելով՝ . . . Հայաստան ալ անկէ ետեւ
ոչ Պրոշարն է եւ ոչ Աղբյւրին, այլ Ազգին է,
եւ ազգային Սնտուկին հաշուին համար պիտի
հրատարակուի նոր տարւոյս սկիզբէն”:
Մ. Աղաթոն Ազգային Գերագոյն Ժողովէն
խմբագիր կարգեցաւ, եւ տասն ուսումնասէր
անձինք Հայաստանի պայծառութեան ձեռնառու-
ութիւն խոստացան հրատարակաւ, Հայաստանի
նոյն տարւոյ առաջին թերթին մէջ, Թէեւ այս-

¹ Աբշ-լան - Աբրահայեան, 1846, Թ. 258:

² Հայաստան, 1846, Թ. 27:

¹ Հայաստան, 1849, Թ. 3:

չափ անձինք՝ սակայն Հայաստան իւր նախնական տարիներէն ետ էր: Երկայն չափեց, ակնոյն տա-
րւոյ շոյեմք. 12 թուոյն վրայ Մ. Աղաթօնի անունն՝
իրը խաղաղ շոյեմեցաւ: Գիտաւ, 17ին վեր-
ջին թիւ մը հրատարակեցաւ, եւ կարճատեւ
հանգիստ մ'առաջ Հայաստան:

Յաջորդ տարւոյն սկիզբն՝ 1850 փետ. 6;
վերստին լըս կը տեսնէ Հայաստան. եւ Մ. Աղա-
թոն խմբագրութիւնը բոլորովին թողած ըլլա-
լով, Աղջ. Գիր. Ժողովը գլխաւորապէս կը յանձնէ
գործեալ Յ. Մամուռեանցի ձեռքը, որ եւ լրա-
գրոյն վրայ իրերէնոր կեանք առած, կը գնէ «Ա-
ռաջին տարի», Թիւ 1., շոյն ուղղութեամբ շա-
րունակեցաւ. Հայաստան մինչեւ 1852: Աղջ. Գիր.
Ժողովը գործական նպատակ պահելով՝ եւ խմբ-
ագրին գրին բռնութիւն ըլլալով՝ նոյն տարւոյ
Յունուար 21 թիւն Հայաստան վերջին թիւը
կ'ըլլայ: Աղջոյն հզօր ձեռք տնտեսական օգ-
նութեամբ անմիջապէս նոյն տարին փետ. 1ին
Հայաստան աւերակաց վրայ կը բարձրանայ Մատի-
ն:

Հայաստան ալ մեր լրագրաց շարքին մէջ
պատուաւոր տեղ մը կը գրաւէ, թէ արտաքին
եւ թէ ներքին արժանաւորութեամբ կողմանէ:

17. ԱՋԻԲՈՐԵՐ

Երկրաբանութիւն, Մատրուս, 1846—:

Լսոր վրայ Աբշլուս Աբգորեանի՝ մէջ պա-
պէս կը կարդանք. «Մատրուս (ի Հնդկաստան)
Աղբորք անուամբ նոր լրագրութիւն մը հաստա-
տուեր է: որ ամբողջ կըլու անգամ պիտի հրա-
տարակուի, եւ տնտեսական ու բանասիրական
գիտելեաց վրայօք պիտի խօսի: Յիշեալ քաղաքը
գեո. հայերէն ապագրաստուն չըլլալուն համար,
առ այժմ ձեռագիր պիտի ըլլայ այս օրագիրը»:

Աղբորքին առաջին հոյ լրագրոյն վրայ
խօսելով ասմ. Հայ. Գարուսեան կ'ըսէ. «Այս
վերջինն ի 1846 նորէն սկսաւ հրատարակուիլ,
ու կրկին խափանուեցաւ»:

Մենք Աբշլուսայ յաջորդ թուեռուն մէջ
հետաքրքրութեամբ փնտռեցինք Աղբորքի հրա-
տարակումը կամ գէթ փոքր ինչ յիշատակու-
թիւն մը, եւ չգտանք: Ուրիշ կողմանէ ծանո-
թութիւնը կը պահանջէ:

(Հարաւորեմէն)

Հ. Գ. Գ.

ԻՐԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԻՐԱՆԻԱՆԸ ՀՈՅՈՑ

(Հարաւորեմէն)

Գ.

Մենք եւն տարակցա զիս որ Հայ ազգն ի
սկզբան անդ կաւական կողմութիւնն ունէր, օ-
րէնսգրութիւնն ունեցող ազգ մըն էր, որպիսի են
նաեւ ցայսօր Արք եւ աւելի Օսմանի: Աղջ.
որուն ցեղական խնամութիւնն արիական է, որուն
ցեղական կազմակերպութիւնն կողմական-այրա-
կան դէմն կ'առնուի, որ ցեղական ստացումը
ունի, որուն մէջ կայ ցեղական թշնամութիւն,
ցեղական երաշխաւորութիւն, կոնսանց առեւան-
գութիւն եւ փառաւորում, վերջինսգրութիւնն ար-
եան, ինքնօգնութիւն, մէկուն անմեղութեան կամ
յանցաւորութեան փորձ (ordalium) եւ երդմա-
կութիւն: Ասոր կը վկայէ ոչ միայն այն կաւա-
սանց օրինակն, որոնք արտաքին քաղաքակրթու-
թիւնէն փոքր ի շատեալ մնացած են, այլ եւ
այն ամենայն՝ ինչ որ հին Հայոց վրայ կը լսենք:
Թեւ Հայոց քով կար արեան վերջինսգրութիւնն,
ինչպէս ամէն հնդկաստանցի ազգաց քով, կը ցա-
ցենէ Եւսեբեայ նշանաւոր վկայութիւնն՝ (ի Բար-
գեմանէ) Պատր. Աւետարնի, որ կ'ըսէ. «Պարթեւաց
եւ Հայոց քով մարդապանները կը սպաննէին եր-
բեմն դատաւորներու եւ երբեմն պաշտելոց ազգա-
կանացը ձեռքը: Եւ էթէ մէկն իւր կինը կամ ան-
որդի եղբայրը կամ ամուսի ընտր կամ զորդին
եւ կամ զգաւորսն պաննէ, ոչ որ զինքն ի դատ կը
կռնէ: Վասն զի այսորիս է այն երկրիցեռու օրէնքն, որ
թէ թէ երաշխաւորութիւնը, բովանդակ ցեղ պար-
տաւորէ երաշխաւորութիւնն էր, օրէի վկայու-
թիւններէ յայտնի է»:

Հայոց՝ արիական ցեղից օրէնքն ունենալուն
վկայ, եւ անդիմադրելի վկայ ունինք Յուստինիա-
նոսի երկու կարգադրութիւններն, Հրովմարտակ Գ.
յամբ 535, եւ ի Մատենի Նորոյ, ԻԱ յամբ 536*,
զոր եւ Տարեալ կը յիշատակէ: Ասկէ կ'երեւայ՝

* Բայց թէ Հայերէն օստերէն լատ մատուր ազգա-
կանութիւն ունեցաւ, ինչպէս առ հասարակ կը կարծուի,
լատ տարակական է: Հմմտ. Հիւպանն, Zeitschrift für
vergl. Sprachforschung N. F. IV S. 396, 411. Եւ նորին
Ethymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache, 1887:
Բայց հին Հայոց վրայ մեր գիտածն ընդ կ'ազգայնեմը
թէ իրենց իրաւաբանական սովորութիւններն յատկապէս
միւս կաւականաց ազգաց հետ համոզող էր, հանդիմա-
կէ Հայոց արիական զանազան փոքր կը տեսնուի, եւ իրենց
կենցաղը քաղաքացիական փոքր կը տեսնուի, որ միւս
կաւականաց վրայ կ'երեւայ:

* Հմմտ. յաջորդի մասին Նաեւ. Dareste, Journal des
Savants, 1887, p. 165. f.

* Praepar. Evangel. VI 10, 12.

* Բայց ամենայն արեան առանձնական վերջինսգրու-
թեան օրինաց համեմատ: Գեո. Վախիճանցի վրայ Օրինաց
մէջ 78, 79 (Haxthausen, Transkaukasien II S. 203) կը
կարդանք. «Հօրն ու որդին մարդաւորութիւնը եւ վե-
րաբերի բոլորովին Առաքանի դատաւորներն»:

* Հմմտ. Dareste, p. 165.

* Հայկական վրայութիւնն նոր կազմակերպութիւնն
ի ձեռն Յուստինիանոսի նոյն տարին կառուուեցաւ: (Մա-
տենի Նորոյ, ԼԱ.)

* Տեղեկաց Հայաստանէն զատ թողած է մեզ Երեւան
եւ Չուսկ. կենտրոնական թերթերն, եւ գրեթէ փոքրիկ
մատենագրարն մը թարգմանեալ եւ հեղինակալ գործերն:
Իւր զբոսիտական արժանաւորութիւնը չհամարուեցաւ, եւ
աւելոր ծերունին այս տարի իկաւ ի հոյ, մնացածն ամենէն:
* 1846. Նոյ. 15 թիւ 272: